

Summary. Laschik N., Balanyuk V. Shevchenkiana at Literature-critical to the box of Vasil Shchurata. The overall review of Vasyl Shchurat's works, about Taras Shevchenko's creativity is given in the article. The interpretation of the separate articles of the researcher is given; the division of the articles into the thematic cycles is proposed. The considered grounded works by V. Shchurat are devoted to the problems: «Shevchenko and Poles», «Shevchenko and Halychyna», biographical Shevchenko's studies and others. It gives an opportunity to see the phenomenon of T. Shevchenko, to actualize some little known and creativity of the Kobzar, that respectively will broaden the horizons of understanding the poet's phenomenon in the national literary studies; will continue the actuality of Shevchenko's word.

Key words: *Taras Shevchenko, Vasyl Shchurat, Shevchenko's knowledge, perception, the Bible, ukrainian-polish relationships*

Одержано редакцією – 10.04.2019 р.
Прийнято до публікації – 13.05.2019 р.

Людмила РОМАЩЕНКО

КОСТЯНТИН ПАУСТОВСЬКИЙ І ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ТОЧКИ ДОТИКУ

У статті аналізується повість К. Паустовського «Тарас Шевченко» в контексті проблеми «Т. Шевченко і російська культура». Досліджуються фактори (перш за все біографічний), що порушили в Костянтина Георгійовича інтерес до особистості українського генія. У повісті виділені кілька сюжетних ліній: сирітське дитинство Тараса, перебування разом з паном у Вільно, Варшаві, Петербурзі, формування як художника і поета, заслання і останні роки життя. Основні віхи біографії Кобзаря переплітаються з автобіографічними моментами з

життя самого автора повісті. А також події з життя Тараса Григоровича представлені в широкому культурно-політичному контексті. К. Паустовський акцентує на багатогранності таланту Т. Шевченка (живопис, поезія, проза, пісенний голос). Розглядається еволюція відносин Т. Шевченка з учасниками Кирило-Мефодіївського братства. Увага приділена і приватному життю українського поета-живописця, зображеної в повісті. У статті також розглядається проблема інтертекстуальності повісті (роль поетичних вставок, уривків з «Журналу» Т. Шевченка, написаного російською мовою).

Проблема «Тарас Шевченко і російська культура» доволі об'ємна. У ній можна виділити кілька рівнів: особисті взаємини українського поета і художника з діячами російської культури; вплив на Кобзаря передових ідей російської літератури (живопису) і трансформація їх у його власній творчості; Шевченків «слід» у життєтворчості російських митців – сучасників і наступників⁵.

Ми спробуємо з'ясувати місце і роль основоположника нової української літератури в життєвій і творчій долі російського письменника-романтика Костянтина Паустовського (1892-1968). До освоєння цієї теми нас наштовхнуло дві дати, які відзначалися нещодавно: 205-річчя з дня народження Великого Українця у 2019 році і 50-а річниця з дня смерті К. Паустовського у 2018 році.

Т. Шевченко ввійшов у життя К. Паустовського разом із Україною, яка стала для нього навіки рідною, другою батьківщиною. Дитячі та юнацькі роки Костянтина Георгійовича тісно пов'язані з Україною, Шевченковим краєм.

5 Окремі аспекти означеної проблеми розглянуті нами в публікаціях: Тарас Шевченко, українські футуристи та російські письменники // Матеріали XIV Міжнародного семінара «Тарас Шевченко и его петербургское окружение», 13-17 мая 2014 года. – Санкт-Петербург, 2014. – С. 18-32; Владимир Маяковский и Украина // Творчество В. В. Маяковского в XXI веке: Выпуск 3: Текст и биография. Слово и изображение. – М.: ИМЛИ РАН, 2015. – С.128-146; Україна та українці в російськомовному культурному дискурсі // Вітчизняна філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення: Збірник наукових праць. Вип. 7. – Черкаси: вид. ФОП Гордієнко Є. І., 2017. – С. 34-46; Російські культурні діячі у світлі епістолярію Тараса Шевченка // Збірник наукових праць Міжнародної (39-ї) наукової Шевченківської конференції «Творчість Т. Шевченка: компаративний та інтертекстуальний простір». – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2017. – С. 396-414 та ін.

Цим фактором зумовлена глибинна прив'язаність Паустовського до української тематики, фольклору, мови. Надамо слово письменникові: «Я виріс на Україні. Я глибоко люблю и уважаю украинский народ и его культуру. Достаточно прочесть мои повести и рассказы, такие, как «Тарас Шевченко», «Далекие годы», «Поводырь», «Днепровские кручи», «Синева», «Олександр Довженко» и ряд других моих высказываний, чтобы убедиться в этом» [цит. за: 1, 47].

У передмові до українського видання «Золотої троянди» (1957) К. Паустовський писав: «Мне в общем-то повезло. Я виріс на Україні. Её лиризму я благодарен многими сторонами своей прозы. Образ Украины я носил в своем сердце на протяжении многих лет <...> Украина всегда была прекрасной почвой для творчества, овеянная поэзией труда и свободы, – страна, про которую можно писать бесконечно...» [цит. за: 2].

Дитячі роки Костянтина Георгійовича пройшли в Шевченковому краї. У «Повісті про життя» (найвизначніший твір, художня біографія автора) з незвичайною теплотою і ніжністю письменник відгукується про Черкаси – місто свого дитинства (навчався у Київській класичній гімназії та Київському університеті, а на канікули приїздив до бабусі в Черкаси, до знайомих у Смілу). За визнанням самого письменника, поїздки в Черкаси (часто це були захоплюючі подорожі пароплавом по Дніпру) до бабусі і численних тіточок (одна з них була начальником жіночої гімназії) стали для нього справжніми святами. У певному сенсі Черкаси навіть протиставляються Києву: «Поездки в Черкасы и Городище были в моем детстве праздниками, а будни начинались в Киеве, на Святославской улице, где в сумрачной и неуютной квартире проходили длинные зимы» [3, 35].

З Кобзаревою творчістю Костянтин зазнайомився завдяки тітці Феодосії Максимівні, яку спіткала доля Шевченкової Катерини і якій Біблію (тітонька Дозя заперечувала всі церковні обряди, крім відпущення гріхів) заміняв схований глибоко у скрині «Кобзар», пожовтілий від часу й закапаний воском, як Біблія (Біблією українського народу нерідко

називають «Кобзар»). Хлопчик бачив, як тьотя Дозя читала книгу, оплакувала долю Катерини, схожу на її власну (коханий звабив її і покинув, хоча вона продовжувала його чекати і плакала за своїм померлим «незаконним» синочком).

А також завдяки дідусеві, від якого Костянтин Георгійович, навіть народжений у кінці XIX століття, ще чув розповіді про криваві січі з поляками, чигиринських гетьманів та уманську різанину. Ці розповіді розбурхували багату уяву Костика: разом із братами він грав у запорозькі битви, де за ворогів – поляків і турків – були величезні будяки з квітками, схожими на згустки козацької крові (про все це оповідається в автобіографічній «Повести о жизни»).

Чи не так само малий Тарас Шевченко захоплено вбирив у себе спогади столітнього діда Івана, учасника Коліївщини, й уявляв себе гайдамакою: стинав лозиною бур'яни, неначе голови панам (повість С. Васильченка «Широкий шлях»). Пізніше враження від почутого поетично трансформовано в цілому ряді творів, серед яких на першому місці – поема «Гайдамаки»:

*Бувало, в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Як ляхи конали, як Сміла горіла... [4, 126]⁶*

Так само для поета-шістдесятника Василя Симоненка (його вважають духовним спадкоємцем Кобзаря) живим акумулятором пам'яті про минулі події був дід Федір Щербань – волосний писар тарандинцівської волості, людина мудра й начитана. Умостившись на печі й затамувавши подих, слухав малий Василько дідові розповіді – і в його уяві оживала сива давнина. Про враження від тих оповідок, їхню роль у творчій біографії В. Симоненка читаємо у вірші «З дитинства»:

⁶ Саме тому восени 2013 року в Черкасах, а потім на батьківщині Кобзаря – Звенигородщині (села Шевченкове, Ризине) відбулася науково-практична конференція „Тарас Шевченко у творчості Костянтина Паустовського”, присвячена 200-літньому ювілею українського генія.

*Мелькають червоні жупани,
Вирує, кипить Дніпро,
І Байда стріляє в султана,
Підвішений за ребро.
І грізні полки Богдана
Шляхетську орду женуть,
А з півночі десь за бураном
На поміч стрільці ідуть.*

Можливо, з розповідей дідуся перейшла в автобіографічні твори Паустовського потужна україномовна стихія – численні українізми (як у М. Гоголя чи в романі В. Шукшина «Я прийшов дати вам волю»): «гребля», «хлопчик», «мабудь». Деякі з них пояснюють російські відповідники: «чулан – камора», «чертополох – будяк», «кувшини – глечики» і т. д.

Костянтин Георгійович із повагою ставився до української мови, вважав що саме мова Шевченкового краю має стати основою літературної, а тому критично оцінював спроби в роки громадянської війни витіснити її «галицькою говіркою»: «Петлюра привез с собой так называемый галицкий язык – довольно тяжеловесный и полный заимствований из соседних языков. И блестящий, действительно жемчужный, как зубы задорных молодиц, острый, поющий, народный язык Украины отступил перед новым пришельцем в далекие шевченковские хаты и в тихие деревенские левады. Там он и прожил «тишком» все тяжелые годы, но сохранил свою поэтичность и не позволил сломать себе хребет» [3, 460]. Саме залюбленість в українську мову спонукала Паустовського для створення національного колориту вводити у твори численні українізми, про що вже йшлося.

Захоплений величчю і драматичною долею основоположника нової української літератури і літературної мови Тараса Шевченка, Паустовський присвятив йому однойменну повість (нарис), на якій ми зупинимося детальніше⁷.

⁷ Переклад повісті „Тарас Шевченко” українською мовою, здійснений О. Артамоною, вийшов до 200-річного ювілею Кобзаря. На нього ми будемо посилатися.

Епіграфом до твору стали Кобзареві слова зі щоденникового запису, у яких виражена естетична програма митця і патріота: «Други мои, искренние мои!/ Пишите, подайте голос за эту бедную, грязную чернь!/ За этого поруганного, бессловесного смерда!/ О, край мой милый! Моя судьбина» [5, 3].

З повісті оприявнюється, що інтерес до постаті Т. Шевченка пробуджували тьотя Дозя і дідусь – старий миколаївський солдат, якому випало служити в тих же місцях, що й Шевченко. Саме дідусь повідав онукові історію про Шевченкову вербу.

Розповіді дідуся настільки закарбувалися в пам'яті, що вже у зрілому віці Костянтин Георгійович відвідав місця заслання українського поета і художника. Ці відвідини пустельного краю допомогли Паустовському збагнути весь трагізм туги Шевченка, закинутого в ці краї й позбавленого права писати й малювати.

Побачене у степу, зокрема казахська могила з піалюю, на якій сиділи пташки, викликала асоціації зі щоденником Кобзаря: «Я згадав схвильовані слова Шевченка в його щоденниках про киргизьких дітей. Вони приносять на могили своїх рідних чашки з водою, аби птахи, що залітають у ці мертві землі, не загинули від спраги» (с. 4).

У повісті можна виокремити кілька тематичних ліній: сирітське дитинство Тараса, мандри за паном до Вільно, Варшави, Петербурга, викуп із кріпацтва, заслання й останні роки життя.

Основні віхи біографії Кобзаря переплітаються з автобіографічними моментами із життя самого автора повісті: спогади про чарівний світ дитинства, проведеного в Україні («Що може бути чарівніше за раннє дитинство, прожите на Україні!» (с. 4)), про «гнівну» бабусю-туркеню і сумирного діда-чумака, залюбленого в українську пісню, про нещасливу долю тітки Феодосії Максимівни: «Вечорами моя тітка Феодосія Максимівна витягала з комори, зі скрині розшарпаний том «Кобзаря», співуче читала його мені, замовкала на півслові, знімала нагар зі свічі й витирала очі чистою хусткою. Я дивився на неї з подивом. Я не знав тоді, що вона

оплакувала свою жіночу долю, схожу з долею Шевченківської Катерини, долю дівчини, яку зрадив коханий» (4).

Здавалося б, у повісті йдеться про загальновідомі факти біографії Кобзаря (проте не слід забувати, що твір написаний 1939 року), але зроблено це жваво, захоплююче, з яскраво вираженою авторською симпатією.

Прикметно, що події із життя Тараса Григоровича подано в **широкому контексті** – політичному, культурному, – що надає творові масштабності й панорамності, незважаючи на його невеликий обсяг.

Так, наприклад, розповідь про віленський період у житті поета (перше юнацьке кохання, захоплення іконописом бернардинських монастирів, вишуканою архітектурою міста, вдосконалення майстерності живописця, за що його суворо покарав Енгельгардт) супроводжується розповіддю про безславний кінець наполеонівської «багатомовної армії», «про битви і загибель на зледенілих пагорбах коло Вільно і всієї артилерії Наполеона – маршал Ней наказав її спалити» (с.6)⁸ І, можливо, не випадково. У Шевченкові часи віленці ще зі страхом згадували кампанію французького імператора, який, за легендою, був надзвичайно вражений собором Святої Анни: він зізнався, що, якби міг, то б на руках переніс його до Франції й поставив поруч із Нотр-Дам де Парі (Собор Паризької Богоматері). А саме в цьому храмі юний Тарас спостерігав за молитвою Ядвіги (Дзюні) Гусиковської, у яку він закохався (згадка про перше кохання, яке юний Тарас зустрів в одному з віленських костьолів, є й у повісті).

Або розповідь про назрівання польського повстання, про А. Міцкевича, що став «володарем дум» польської (і не тільки) інтелігенції і з творами якого український поет, вивчивши польську мову, познайомиться пізніше. Наближення повстання змусило Енгельгардта залишити Варшаву, де Тарас навчався в австрійського портретиста Лампі, і переїхати до Петербурга.

⁸ Свого часу, перебуваючи неодноразово в Вільнюсі на наукових конференціях (уже багато років співпрацюю з Литовським едукологічним університетом), доводилося бачити ці місця й слухати цікаві розповіді про них з уст екскурсоводів.

Показово також, що драматична доля українського генія розглядається К. Паустовським у контексті загальнонародної трагедії поневоленого люду. Задля чого у твір вкрапляються вставні епізоди про життя талановитих кріпаків: наприклад, розповідь про сумну долю кріпосного архітектора Володимира Белозерова, якого покарано за наказом Б. Голіцина. Князь, обурений змінами в побудові храму в Марфіно, які вніс зодчий без його дозволу, дав наказ висікти того, від чого серце похилого будівничого не витримало. А Голіцин наказав поховати майстра біля збудованої ним церкви (вона є не характерною для тогочасної архітектури і має сліди європейських впливів) і викарбувати на могильній плиті напис про причину смерті⁹.

Значну частину художньої площі повісті займає Петербурзький період життя поета (навчання в Ширяєва, перші поетичні спроби, знайомство із Сошенком, викуп із кріпацтва, навчання в Академії, стосунки з відомими українськими і російськими культурними діячами: Брюлловим, Жуковським, Венеціановим, Сошенком, Гребінкою та іншими).

Чимало місця відведено стосункам Шевченка і Брюллова. «Один із найбільших художників Європи» уподобав «хлопчика з некріпацьким обличчям» (с.10), щиро хвалив його малюнки. Підкреслюючи доленосну роль Брюллова у справі викупу Шевченка з кріпацтва, Паустовський не оминув і деяких дражливих моментів у їхніх стосунках, хоча Тарас Григорович великодушно все прощав своєму вчителю. А дізнавшись про «скнарість Брюллова», «намагався переконати себе, що ця риса є тільки «випадковою гримасою генія» (с.12).

Згадку про цей інцидент знаходимо в листі Т. Шевченка до В. Жуковського, у якому згадується Карл Павлович Брюллов, позначений криптонімом «К. П. Б», котрий не відгукнувся на заклик українського поета-засланця про допомогу: «Я писалъ еще в первый годъ моего изгнания К. П. Б., и никакого результата; бѣдный он великій человекъ! При всей своей великости, самой малости не хочет сдѣлать;

9 Проте останнім часом це твердження піддається сумніву: мовляв, це легенда, а зодчий помер уже після відкриття храму.

говорю не хочеть, потому что онъ можетъ; позволяю себѣ думать и первое добро (написаніе вашого портрета) было сдѣлано случайно. (Простите мнѣ подобное нареканіе на великого человѣка. Печально, что съ великимъ геніемъ не соединена великая разумная добродѣтель)» [6, 94-95].

Дозволимо собі припустити: критично оцінена Шевченком бездіяльність К. Брюллова (хоча й не заперечується його геніальність), котрий став для молодого художника безсумнівним авторитетом і значною мірою вплинув на його становлення як митця (і сам Тарас був улюбленим учнем Карла), спричинена ревнощами: Тарас у глибині свого серця плекав ніжні почуття до нареченої свого друга і вчителя (на весіллі Великого Карла він був боярином)¹⁰. Крім того, є відомості (свідчення Петровського – друга Брюллова), що Брюллов таки допомагав, але не афішував своїх дій (із міркувань цілком зрозумілих).

З нарису К. Паустовського Шевченко і його оточення постає не в підфарбованому світлі, без хрестоматійного глянцю, чому сприяють гумористичні епізоди, украплені в сюжетну канву. Приміром, розповідь про те, як приятелі-художники вкрали гусака в доглядача Академії, зварили його в самоварі (неабияка винахідливість?!) і з'їли, а крила подарували художникові Петрові Степановичу Петровському, якому потрібні були крила великої птиці як натура до крил янгола в конкурсній роботі «Агарь у пустелі». За цю роботу Петровський був удостоєний закордонного відрядження, що дало привід Шевченкові жартувати: мовляв, гусячі крила принесли щастя художникові.

Паустовський цілком слушно наголошує на **двох головних гранях** таланту Шевченка: під час навчання в Академії «поезія вже боролася в ньому із захопленням живописом» (с. 13). Хоча поезія ставала «його «дивним, невгамовним покликанням» (с.13), Шевченко заробляв на життя, за словами

¹⁰ Цей факт відображено на картині „Вінчання” із циклу „Шевченківський Петербург” (вагомий внесок у живописну Шевченкіану), що належить пензлю Санкт-Петербурзького художника з українським корінням (народився у Старокостянтиніві на Хмельниччині) Братанюку Василю Івановичу, чії полотна представлені на виставках, в музеях, приватних колекціях багатьох країн світу.

Паустовського, саме малярством. Роботи Шевченка оцінені двома срібними медалями від Академії. Йому замовляли свої портрети відомі й заможні люди Петербурга. Шевченко забув про злидні і «став годувальником цілої юрби молодих художників-українців» (с. 13). Він почав добре одягатися, бувати в театрах ¹¹. Такий «безладний» стиль життя викликав докори І. Сошенка: «Ми – плебеї, і вести легковажне життя нам з тобою не годиться» (с.13). Проте Паустовському така поведінка Тараса видається зрозумілою і природною: «Він залишався в ті роки ще справжньою дитиною. Куплений ним плащ, що не промокає, здавався йому чимось незвичайним. Він пишався ним і захоплено показував знайомим. Його, колишнього пастуха, який пам'ятав діряві, наскрізь промоклі свитки, тішило, що якісь дотепні люди вигадали матерію, яка і в дощ залишається сухою. Нетривале захоплення Шевченка зовнішньою стороною петербурзького життя було природним для юнака, який тільки-но вирвався з убогості» (с.13-14).

Самоідентифікація Тараса Григоровича насамперед як художника, а не поета (поезію вважав несерйозною справою, називав «дурними віршами») оприявнюється й у листуванні Т. Шевченка.

Паустовський розповідає, як відбулося (цілком випадково) відкриття поетичного таланту Шевченка, дякуючи полтавському поміщику Мартосу, з якого Тарас писав портрет і наважився показати власні твори...

Цікаво, що К. Паустовський, посилаючись на спогади сучасників Шевченка, акцентує на ще одній грані його таланту – Тарас Григорович **чудово співав**. І тому дехто вважав,

11 Своєрідним підтвердженням цьому є світлина, вміщені у книзі «Шевченківський Петербург: Кишеньковий путівник» (К.: Видавничий дім „Стилос”, 2015) Т. Лебединської. У путівнику подані маловідомі факти з біографії поета, які представляють його в нетрадиційному освітленні. Ось, наприклад, перші фотографії Шевченка, зроблені у фотоательє А. Денъера (с.115). Поряд із відомим і дещо, даруйте, «заялженим» образом (у смушевій шапці й довгому кожусі) – світлина, на якій Шевченко в елегантному світлому костюмі, вишуканий, інтелігентний, справжній денді, як того вимагало мистецько-культурне оточення. Або, приміром, фото кондитерської Вольфа і Беранже (виявляється, поет бував і в такому закладі!), пов'язаної з іменами багатьох українських, російських і польських діячів (О. Пушкіна, І. Тургенєва, Ф. Достоевського, С. Гулака-Артемівського, О. Афанасьєва-Чужбинського (с.125)).

що «талант Шевченка нібито найяскравіше виявлявся не в його віршах і картинах, а в співі старовинних запорізьких пісень» (с.21). Отже, маємо ще один аргумент для дослідницьких студій.

Звісно, у повісті, зважаючи на час написання, наявні ознаки пафосно-агітаційного письма. Під час подорожей Україною у складі археологічної експедиції Шевченко перетворювався на рупора ідеї **соціального визволення**: «Його вільне слово звучало по всій Україні, його вірші читали пошепки, але цей шепіт гримів в серцях як набатний дзвін, від нього закипали сльози на очах і холонули руки...

Шевченко у той час уже знав що робити. Скинути царя і поміщиків. Взяти землю. Він відкрито закликав до цього селян. Він писав про це¹². Його «археологічні прогулянки» Україною перетворювалися в пристрасні агітаційні подорожі. Всюди, де був Тарас, підсилювався селянський гнів, розпалювалося обурення. Він підіймав у задавлених рабством душах кріпаків крижі людської гідності й свідомості» (с. 17).

У зв'язку з цим у творі повістується про діяльність Кирило-Мефодіївського братства (його ідеали, програму), до якого Костомаров залучив Шевченка. Але наголошується, що останній «не поділяв у своїх політичних поглядах тієї часткової ліберальної теорії, яку воно сповідувало. Шлях Шевченка був шляхом революційної боротьби, шляхом знищення царської і поміщицької влади» (с.18).

К. Паустовський відображає **еволюцію**, що сталася у стосунках Кобзаря з «братчиками». Після заслання і знайомства з «гучним голосом революційної демократії» Шевченко все «рідше згадував Костомарова, Куліша, ліберальних дворянських юнаків з Кирило-Мефодіївського братства. Голоси Герцена, Чернишевського заглушили наївну балаканину братчиків, які поступово перетворювалися в реакціонерів, відданих царських чиновників, у казенних професорів» (с.28).

12 Мабуть, маються на увазі заклики на зразок «треба миром, громадою обух сталить, та добре вигострить сокиру, та й заходиться вже будить» «хиренну волю» («Я не нездужаю, нівроку...»).

Паустовський вважає похолодання між Шевченком і Костомаровим неминучим і зумовленим поведінкою останнього, який «не був вже колишнім лібералом» (с. 31). У Саратові він керував секретним відділом при губернаторові, брав участь у звинуваченні саратовських євреїв у ритуальному вбивстві, натомість Шевченко разом із Чернишевським виступили проти антисемітської кампанії, ініційованої одним із петербурзьких журналів.

Драматизмом забарвлена розповідь про арешт і заслання Кобзаря в Орську фортецю, Новопетровське укріплення. Нелюдські умови, у яких перебували солдати, для Шевченка здавалися ще тяжчими, оскільки йому заборонили писати і малювати. «Це була цивільна страта для Шевченка» (с.18), – резюмує К. Паустовський.

Костянтин Георгійович торкається проблеми «пияцтва», на чому артикують окремі дослідники. Звісно, привід для подібних закидів дає епістолярій самого Шевченка. У листі до С. Гулака-Артемовського читаємо самокритичне: «Эх! то-то було бѣ, дурний Тарасе, не писать було бѣ поганих віршѣ, та не впиваться почасту горілочкою, а учитця було бѣ чому-небудь доброду, полезному... я отъ природы вышелъ какой-то незаконченній: учился живописи и не доучился, пробовал писать – и вышелъ изъ меня солдатъ...» [6, 112]. Гірко-іронічний підтекст посилює плавний перехід із російської мови на українську і навпаки (загалом мова епістолярію потребує спеціального дослідження). Це не єдиний із листів, де поет зізнається, що випивав. Згадаймо лист до Я. Кухаренка: «Упився та такъ щиро упився твоімъ могоричемъ що аж голомозину собі розкроївъ... Треба було бѣ і въ другий разъ упиця, але я якось видержав...» [6, 162-163]. Та й І. Тургенєв у нарисі про Тараса Григоровича повідомляє, що той «сознался в вынесенном им оттуда (із заслання. – Л. Р.) пристрастии к крепким напиткам, от которого он уже потом до самой смерти отвыкнуть не мог» [7, 393]¹³.

13 Детальніше про це див.: Російські культурні діячі у світлі епістолярію Тараса Шевченка// Збірник наукових праць Міжнародної (39-ї) наукової Шевченківської конференції „Творчість Т. Шевченка: компаративний та інтертекстуальний простір”. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2017. – С. 396-414.

Проте К. Паустовський не смакує цією подробицею біографії поета-засланця, а знаходить їй логічне пояснення. Суцільна пиятика була своєрідним (асоціальним) способом розради: «Пили всі: офіцери, солдати, все населення нікому не потрібного Орська. Пили жорстоко, тупо; заливали горілкою, заглушали непотрібними піснями і розповідями казармову тугу» (с. 19). Єдиним, хоча й «безглуздим» способом спекатися бодай на короткий термін муштри, «скотського побуту казарми» (с. 19), було «частування» офіцерів. Після чергового такого пригощання оковитою вони поблажливіше ставилися до Тараса, крізь пальці дивилися на його відсутність і зайве не допікали. Тож він мав короткий перепочинок: у степу чи на берегах каламутного Уралу записував у захалявну книжечку вірші чи малював краєвиди. Проте подібні перерви давалися важкою ціною: «Шевченко повинен був пити разом з тими, кого він пригощав. Так належало за традицією випивак. Порушення цієї традиції вело до жорстоких переслідувань» (с. 20). Як сталося під час одного випадку, описаного в повісті: відмова пити з офіцерами, на прохання інженерного офіцера Кампіоні, ледве не коштувала Шевченкові «помилування» й загрожувала новим терміном.

Паустовський змальовує жахливі умови заслання Тараса Григоровича (особливо на острові Мангишлак, в Новопетровському укріпленні), який знаходився під постійним наглядом. Про те, що обставини були вкрай несприятливими для життя і творчості, свідчить і портрет Кобзаря очима Паустовського («Шевченко облисів, очі його звузилися і втратили блиск, хода стала важкою і повільною» (с. 24)), і авторська ремарка: у Новопетровському укріпленні український поет за сім років не написав жодного вірша. І все ж таки Костянтин Георгійович акцентує на **незнищенності** таланту митця, якого не змогла вбити навіть каторга. До такого висновку автора повісті наштовхнув запис у щоденнику Шевченка, який уведений у тканину твору як **інтертекстуальна** вставка: «Вечір був тихий, світлий. На горизонті чорніла довга смуга моря, на березі його горіли в червонуватому світлі скелі, а на

одній зі скель блищали білі стіни укріплення. Я мимоволі замилувався своєю семирічною в'язницею» (с.25).

Подібний запис, де «були скупі і точні фарби», на думку Паустовського, міг зробити «справжній художник», у якого «око було ще гостре, і серце палало обуренням на людську кривду» (с. 25).

Загалом **інтертекстуальність** є прикметною ознакою аналізованої повісті (що могло б стати предметом спеціальної розмови). Автор часто вводить у її художню структуру уривки з поезій Т. Шевченка для переконливішої аргументації власних висновків про життя і творчість українського генія. Він добре обізнаний і зі щоденником Кобзаря, який теж або відкрито цитує, або приховано на нього посилається.

Змальовуючи період Шевченкового заслання, Паустовський згадує людей, які в міру своїх можливостей намагалися пом'якшити нестерпні умови. Так набирає ваги **приватно-інтимний** вимір життєпису поета і художника. Приміром, стосунки з Варварою Репніною, яка представлена дещо неоднозначно. Вона «екзальтована, поривчаста жінка», яка «безмежно» і «самовіддано» покохала Тараса Григоровича, але «довела це почуття до смішного. Кожна випита Шевченком чарка горілки, кожен вільний жарт здавалися їй негідними генія і примушували щиро і довго страждати» (с. 15). Такий ідеалізм зумовлений чи то аристократичним становищем і вихованням, чи то аристократизмом духу.

Менше знаю, але не менш драматичною виявилася історія стосунків Шевченка із дружиною коменданта Ускова. Самотній Шевченко любив бувати в родині Ускових, де його полюбили діти, приголубила красива і лагідна дружина коменданта. І Шевченко закохався в неї, «як юнак, з трепетом і благоговінням»(с. 25). Але це надихаюче кохання («подих поезії з'явився у мертвій пустелі» (с.25) було нерозділене і таємне: Тарас не міг натякнути на свої почуття, усвідомлюючи нерівноцінність статусів: дружина коменданта і засланець-поет. Драматизм ситуації посилювався згодом не тільки через відсутність взаємності, а й через поступове моральне падіння коха-

ної жінки – вона виявилася слабкою перед тиском жахливих реалій, перетворившись на спритну картярку, пліткарку і міщанку, яка з вирваних сторінок томика Лермонтова (до якого Тарас ставився з пієтетом) скручувала папільйотки.

Ця драматична історія нагадала мені сюжет повісті патріарха болгарської літератури Е. Станева «Похититель персиков»: сильне почуття, яке раптово спалахнуло між Єлисаветою (дружиною байдужого обмеженого коменданта міста) і полоненим сербським юнаком Іво. Але тут розставлені інші акценти: велике кохання здатне надихати, облагороджувати героїв, але воно трагічно приречене у ворожих йому обставинах (Перша світова війна). Щастя закоханих тривало недовго: Іво гине від кулі пильного охоронця, а Єлисавета – від пострілу, здійсненого власноруч.

Останні сторінки твору присвячені звільненню Тараса і поверненню до повноцінного життя. Перебування в Астрахані, Нижньому Новгороді, Москві і, нарешті, в Петербурзі, де знайомився з плеядою «цікавих особистостей» (с. 29), дозволило надолужити втрачене за десятиліття, вдовольнити «культурну спрагу».

У повісті без зайвого пафосу, лапідарно, але з великою силою драматичного чуття змальовано останні миті життя Великого Українця: «Двадцять шостого лютого вранці Шевченко покликав старого москаля, наказав прибрати кімнату і пішов у свою майстерню. У дверях він зупинився, скрикнув і важко впав на поріг.

А через кілька годин він вже лежав у кімнаті на столі, покритий простирадлом, спокійний і величний. Тонкі свічки тріщали в головах і освітлювали змучене обличчя засланого солдата і великого народного співака.

Чорне сонце стало у той день над милою його Україною» (с. 33).

Як бачимо, повість Паустовського – помітний внесок у Шевченкіану. У ній емоційно, щиро, з пошанівком, але без надмірної патетики відтворено життєпис українського генія.

Список використаної літератури

1. Ромащенко Л. Тарас Шевченко, українські футуристи та російські письменники // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск XII. Част. 1. – Рівне: ПП Дятлик М. С. – 2014. – С.46-51.
2. Буркацкая О. И., Тарасинская И. З. Популяризация творчества К. Г. Паустовского в Украине. – <http://uapryal.com.ua/scientific-section/burkatskaya-o-i-tarasinskaya-i-z-populyarizatsiya-tvorchestva-k-g-paustovskogo-v-ukraine/>. – Режим доступу: 13 груд. 2018 р.
3. Паустовский К. Повесть о жизни. Т. 3. – М.: Современный писатель, 1992. – 640 с.
4. Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1985. – 640 с.
5. Паустовський К. Г. Тарас Шевченко / Пер. з російської О. В. Артамонової. – К., 2014. – 34 с. Далі, посилаючись на це видання, вказуватимемо сторінку в тексті.
6. Листування Тараса Шевченка / За ред. Сергія Єфремова. – Репринтне видання. – Черкаси: Брама-Україна, 2013. – 1056 с.
7. Тургенев И. С. Воспоминания о Шевченко // Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К.: Дніпро, 1988. – С. 390-393; 560-562. <http://litopys.org.ua/shevchenko/vosp73.htm>

Summary. Romashchenko L. Kostyantyn Paustovskyj and Taras Shevchenko: Things in Common. In the article the story «Taras Shevchenko» by K. Paustovskyj in the context of «T. Shevchenko and Russian Culture» problem is analysed. Factors (first of all a biographical one) that caused an interest of the author towards the Ukrainian genius are investigated.

The literary work has several narrative strands. Main markers of Kobzar's biography intertwine with the biographical moments of the author himself. K. Paustovskyj emphasizes the multifacetedness of Shevchenko's talent. Development of Shevchenko's relations with the members of revolutionary fellowship is revealed. Special attention is paid to the private life of the Ukrainian poet and artist.

Одержано редакцією – 12.04.2019 р.
Прийнято до публікації – 13.05.2019 р.